

TÜRK BİTKİSEL YAĞ SANAYİİ VE SORUNLARI

Yard. Doç. Dr. Okan YAŞAR*

Özet:

Bu çalışma ülkemizde bitkisel yağ sanayiinin Cumhuriyetle birlikte gelişimini ele aldıktan sonra, sektörün bugün en önemli sorunlarından biri haline gelen hammadde temini koşullarını değerlendirmektedir. Ardından bitkisel yağ sanayiinde mevcut kapasite, üretim ve dış ticaret durumu üzerinde durulmaktadır. Son olarak da sektörün sorunları değişik açılardan ele alınarak, söz konusu sorunların çözümüne ilişkin çözüm önerileri getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ayçiçeği, çığıt, soya fasulyesi, bitkisel yağ sanayii, Türkiye*

* Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale

Abstract:

After dealing with the development of manufacture of vegetable in our country together with the republic, this study evaluates the conditions of obtaining raw materials that become one of the most important problems of sector today. And then, present capacity, productin and foreign trade have been dealt. Finally, dealing with the problems of sector from different points of view, the solution suggestions regarding the solutions of the problems in question are dealt.

Key Words: *Sunflower, cotton seed, soybean, Manufacture of Vegetable, Turkey*

TÜRK BİTKİSEL YAĞ SANAYİİ VE SORUNLARI

Turkish Manufacture of Vegetable and Their Problems

1. Giriş

Yağlı tohumlardan elde edilen ve insan gıdası olarak tüketilen bitkisel yağlar, tüm ekonomik faaliyetlerin uluslararası standart sanayi sınıflamasında (ISIC-Rev.2) 3115 no ile imalat sanayi içinde yer almaktadır. Sektör kapsamına giren imalat faaliyetleri ve tüm mamuller şöyle sıralanabilir: zeytinyağı, ayçiçeği yağı, kolza, susam yağı, soya yağı, mısırözü yağı, soya yağı, haşhaş yağı, aspir yağı ve palm yağıdır. Bu yağlar ham olarak elde edildikten sonra natürel, rafine veya sertleştirme işlemine tabi tutularak sıvı ya da margarin olarak pazarlanır (*Yaşar,2003a:73*).

Ülkemizde ayçiçeği ziraati ve dolayısıyla ayçiçeği yağı üretimi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenler tarafından Marmara Bölgesi'nde (özellikle Trakya Bölümü'nde) başlatılmıştır. Bununla birlikte, pamuk yağı üretimi de 1930'lı yıllara rastlamaktadır. Gerek ayçiçeği yağı üretimi ve gerekse pamuk yağı üretiminde 1950'li yıllar üretim teknolojisi ve kapasitede önemli atılımların gerçekleştirildiği yıllar olarak dikkati çekmektedir(*Yaşar,2003a:73*).

Türkiye'de bitkisel yağ sanayiinde asıl gelişme II.Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başladı. Özellikle 1952 yılında yabancı sermayeli şirket olarak Ünilever'in ülkemize gelişi¹¹, Türk tüketicisinin modern anlamda ilk olarak yemeklik ve kahvaltılık margarinle tanışmasını sağlamıştır. Gerek 1960'lı yıllarda, gerekse 1970'li yılların başlarında düzenli olarak büyüyen sektör, aynı şekilde yağlı tohumlular tarımının gelişmesine neden oldu. Nitekim Tarım Bakanlığının ve Ünilever'in geliştirdiği ortak projeler sayesinde Rusya'dan temin edilen Vinymk tohumlarının düzenli ekimi sayesinde ayçiçeği yetiştiriciliği ve dolayısıyla ayçiçeği yağı üretiminde bir patlama yaşanmış ve sektör hızlı bir gelişme göstermiştir. Ancak tarımsal üretim hiçbir zaman tüketimi tam olarak karşılayamamış ve az da olsa açık ithalatla karşılanmıştır (*Tuğlular, 1999:46*). 1980 sonrasında ithalatın serbestleştirilmesi neticesinde ham yağ

açığı devamlı olarak ithalatla karşılanmıştır. Sözü edilen yıllar başında 150-200 bin ton seviyesinde olan ham yağ açığı, bugün bir milyon tona yaklaşmaktadır. Bu açığın giderek büyümesi üzerinde; yağlı tohumlar üretiminin yetersizliği ve destekleme politikalarının sık sık değişmesi etkili olmaktadır (*Yaşar, 2003a: 73*).

Bugün bitkisel yağ sektöründe, margarin üreten ve pazarlayan sekiz, likit yağ üreten ve pazarlayan 120 civarında firma faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerden ayçiçeği çekirdeği ve çığitten ham yağ elde edenlerde kapasite fazlalığı vardır. Bu tesislerde kapasite kullanımı temin edilen yağlı tohum ve ham yağ miktarına göre % 50-60 arasında değişmektedir. Mevcut işletmelerdeki kapasiteler gelecek on yılın ihtiyacını karşılayabilecek düzeydedir.

Bitkisel yağ sanayi üretimlerinden biri olan margarin, bitkisel sıvı yağların hidrojenasyonu sonucunda elde edilen bir yağdır. Sektörde ilk tesis 1950'li yıllarda kurulmuş ve izleyen yıllarda nüfus artışı ve gelir düzeyinin yükselmesine bağlı olarak margarin tüketimi hızla artmıştır. Bu arada unlu gıda sanayiinin büyümesi, margarin tüketimini giderek artırmıştır. Bugün ülkemizde margarin sanayiinde dokuz firma faaliyet göstermektedir. 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan serbest pazar ekonomisi firmalar arası rekabeti artırmış ve ihracat gündemdeki yerini almıştır. Yıldan yıla artış gösteren margarin ihracatı, nispeten düzenli bir artış gösteren iç tüketim düzeyi ile birlikte margarin üretiminin nüfus artış hızından daha fazla artmasına neden olmaktadır (*İTO,1991:47*).

Türk bitkisel yağ sanayiinin gelişimini kısaca özetledikten sonra çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde sektörde hammadde temin koşulları, kapasite, üretim ve dış ticaret durumu, yaşanan sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri üzerinde coğrafi bir bakışla durulacaktır.

2. Hammadde Temini

Ülkemizde 1999 yılında 1.5 milyon hektar ve 2000 yılında 1.3 milyon hektarlık bir alanda yağlı tohumlu bitkiler ekimi yapılmıştır. Yağlı tohumlu bitkiler içerisinde ekim alanı en geniş olan ürünler pamuk(çiğit), ayçiçeği, susam, yerfıstığı ve soyadır. Bitkisel yağ üretiminde yaygın olarak

yararlanılan yağlı tohumlu bitkilerden üretim alanı en geniş olan ürünler ise çiğit, ayçiçeği ve soyadır.

Türkiye ayçiçeği tarımının en fazla yaygınlık kazandığı bölge Marmara Bölgesi (şekil 1) ve bu bölge dahilinde de Trakya Bölümüdür. Bu bölgeyi Orta Karadeniz Bölümü ve İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. Bununla birlikte ülkemizde ayçiçeği ziraati ilk olarak Balkanlardan gelen göçmen Türk aileleri tarafından Trakya'da başlatılmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen dönemde ayçiçeği ziraatinde önemli bir gelişme olmamıştır. Bunun başlıca sebebi, yağlı tohum işleyen tesislerin ancak 1940'larda kurulabilmiş olmasıdır (*Yaşar, 2000:4*).

Ülkemizde 1950 yılında 110 bin hektarlık bir alanda ziraati yapılan ayçiçeği, az da olsa üretim alanını genişleterek 1960 yılında 137 bin hektara ulaştı. Ancak bu yıllarda ayçiçeği tarlalarında görülmeye başlanan orabaş hastalığı hektarda % 40'lara varan verim düşüklüğüne yol açtı. Böylece 1960 yılında 137 bin hektar olan üretim alanı 1962'de 81 hektara gerilemiştir. 1965'den sonra Vniimk-8931 ve Vniimk-1646 gibi hibrit çeşitlerin üretime alınmasıyla ayçiçeği ekim alanları ve üretiminde önemli artışlar sağlanmıştır. 1970'li yıllarda diğer önemli yağ bitkilerinden kolzanın üretimden kalkması ve haşhaş ekim alanlarının sınırlandırılması ayçiçeği ziraatini yaygınlaştırmıştır. Nitekim bu yıllardan sonra uygulanan tarım politikalarında, ayçiçeği üretiminin artırılması yönünde devlet teşvik ve desteklerinin daha da geniş kapsamlı uygulanmaya başlanmış olduğu görülmektedir (*TKB, Ülkesel Ayçiçeği Araştırma Projesi Gen. Değ. Rap., 1994:3*).

1980'li yıllarda bitkisel yağ üretiminde kendi kendimize yeterli hale gelebilmek ve hayvancılığımızın kesif yem problemini çözebilmek gayesiyle Ziraat Bakanlığı soya, ayçiçeği ve mısır bitkilerinin üretimine büyük önem vermiştir. Bu arada 1985 ve 1986 yılında çıkarılan kararnamelerle ithal edilen yüksek verimli soya, ayçiçeği ve mısır tohumluklarının çiftçilerimize daha ucuz fiyatlarla ulaştırılarak kullanımının yaygınlaştırılması için % 50'lere varan sübvansiyonlar getirilmiştir. Ayrıca yağlık ayçiçeği

tohumunun devlet adına alım ve pazarlanmasını Trakya Birlik üstlenmiştir. Bu yıllarda özel sektör tarafından da hibrit tohum üretimi arttırılmıştır (Yaşar, 2000:5).

Yukarıda sıraladığımız destek ve teşviklere bağlı olarak, ayçiçeği ekim alanları genişlemiş ve üretimi artmıştır. 1984 yılından itibaren hibrit tohumların ekilmeye başlanmasıyla üretim artışı en yüksek seviyeye ulaştı. Öyle ki, 1987, 1988 ve 1989 yıllarında ayçiçeği üretimimiz 1.2 milyon tona kadar yükseldi. Ardından 1990'lı yıllarda izlenen yanlış tarım politikalarına bağlı olarak ayçiçeği üretimimiz 800 bin tona kadar geriledi. Tablo 1'de görüldüğü üzere, ülkemizde ayçiçeği üretimi 800-900 bin ton arasında değişmektedir. Türkiye bitkisel yağ pazarında % 50'ye varan bir ağırlığa sahip olan ayçiçeğinin üretim toplamı bitkisel yağ

Tablo 1: Türkiye'de Seçilmiş Yağlı Tohumlular Ekiliş Alanları ve Üretiminde Gelişmeler

A-Ekiliş (ha.), B-Üretim (ton)

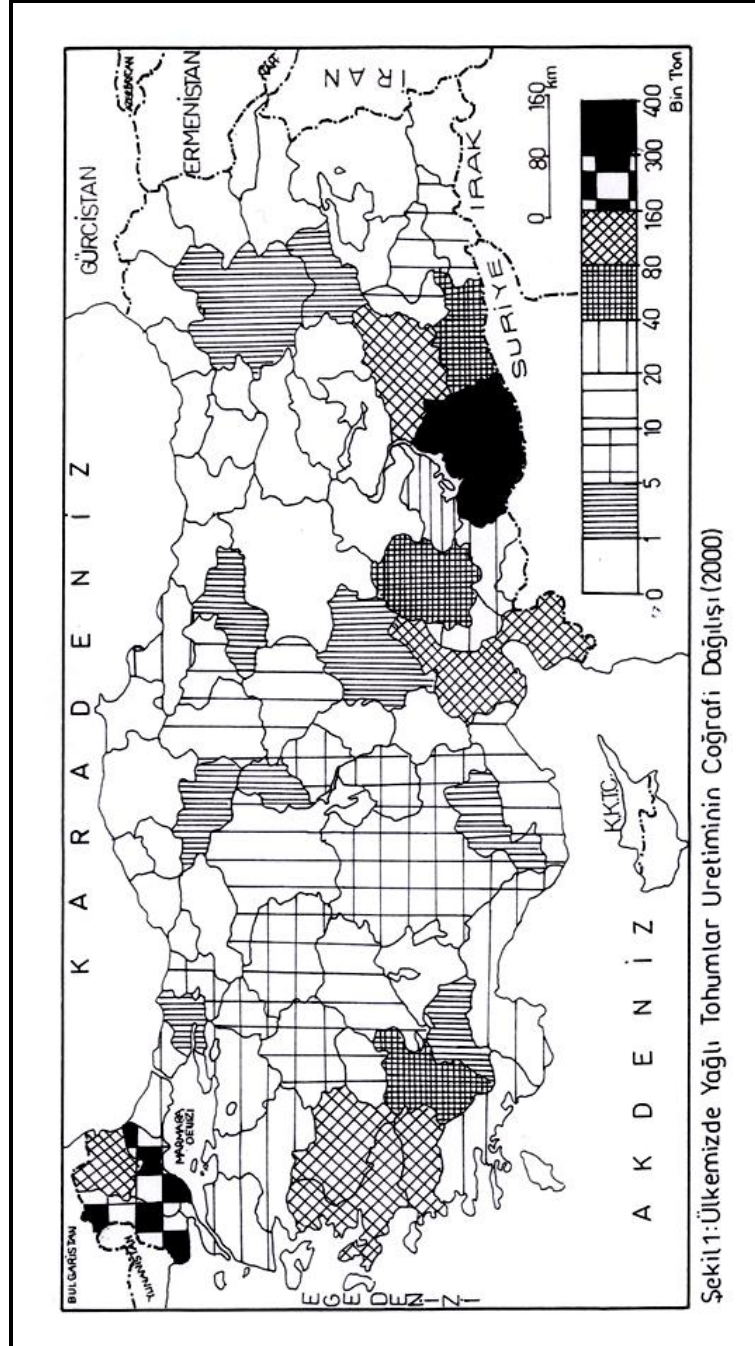
ÜRÜNLER		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
AYÇİÇEĞİ	A	567.500	613.000	597.000	586.000	585.000	575.000	560.000	586.000	595.000	542.00
	B	800.000	950.000	815.000	740.000	900.000	780.000	900.000	860.000	950.000	800.000
ÇİĞİT	A	598.620	637.478	567.852	581.491	741.407	743.775	721.723	755.661	731.362	654.177
	B	895.082	905.350	899.668	929.902	1.262.583	1.219.759	1.193.286	1.318.845	1.314.660	1.295.066
SOYA	A	49.500	46.000	26.750	29.000	31.000	20.500	19.000	23.000	24.000	15.000
	B	110.000	95.000	63.000	70.000	75.000	50.000	40.000	60.000	66.000	44.500
SUSAM	A	94.000	83.000	80.000	85.000	73.000	74.000	68.000	69.000	51.000	50.900
	B	43.000	34.000	30.000	34.000	30.000	30.000	28.000	34.000	28.000	23.800
YERFİSTİĞİ	A	25.900	28.800	30.000	30.000	29.000	34.000	32.000	35.000	28.000	28.300
	B	60.000	67.000	70.000	70.000	70.000	80.000	82.000	90.000	75.000	78.000
KOLZA	A	521	500	5	6	7	2	10	115	187	82
	B	1046	1000	9	10	9	5	10	300	330	187

Kaynak: DİE

Tablo 2: Türkiye Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayi Üretimi (bin ton)

Üretim Alanları	1991	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Prina	160	180	300	120	480	80	420	108	380	140
Prina Yağı	16	18	30	12	48	8	42	11	32	12
Bitkisel Ham Yağlar	-	1135	564	552	563	837	806	851	691	771
Sıvı Rafine Yağlar	480	406	510	525	583	566	533	635	590	702
Margarin	511	444	530	553	582	570	562	556	530	555
Yağlı Tohum Küspeleri	789	1112	910	860	896	1235	1208	1308	920	1240

Kaynak: DPT

sanayiinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Dolayısıyla her yıl ayçiçeği tohumu ya da onun ham yağı ithal edilmektedir.

Bilindiği gibi çığıt, pamuğun yan ürünü olduğundan ekim ve elde edilen ürün miktarı genelde yağ sanayiinin kontrolü dışındadır. Bu sebeple çığıt rekoltesinde daima dalgalanmalar gözlenmektedir. Bitkisel ham yağ üretiminde çığıt, 2000 yılına kadar ayçiçeğinden sonra ikinci sırada iken, anılan yıldan itibaren birinci sıraya yükselmiştir. Pamuk ekim alanlarının genişlemesine bağlı olarak 1995 yılından itibaren çığıt üretimi bir milyon tonun üzerine çıkarak 2000 yılında 1.3 milyon tona ulaşmıştır (*Yaşar, 2003a:75*).

Soya ülkemizde bitkisel yağ sanayiinin hammadde ihtiyacını karşılamada üzerinde durulan önemli ürünlerden biridir. Ancak üretim alanları sürekli dalgalanma göstermektedir. 1999 yılı itibariyle 24 bin hektarlık bir alanda üretimi yapılarak 66 bin ton ürün elde edilmiştir. Bu arada 1980'li yıllarda başlatılan ikinci ürün projesi kapsamında soya üretimimiz bir ara 250 bin tona kadar ulaşmasına rağmen, yanlış tarım politikaları neticesinde sürekli azalarak 2000 yılında 44 bin tona kadar gerilemiştir. Bugün ülkemiz soya ihtiyacının % 5'ni üretebilmekte ve her yıl soya ithalatı giderek büyümektedir. Ancak son yıllarda Güney Anadolu'da ikincil ürün olarak ekimine başlanması üretiminde önemli artışlar sağlayacaktır. Özellikle GAP bölgesinde pamuk dışında yağlı tohumlu bitki üretimi son derece azdır. Bölgede sulu tarıma açılacak alanların % 10'nun soya ekimine açılması halinde soya ihtiyacımızın büyük bir bölümü yerli kaynaklardan sağlandığı gibi, bitkisel yağ sanayiinde de hammadde sorunu önemli derece de hafifleyecektir.

Ülkemizde Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde susam üretimi yapılmaktadır. 1986 yılında 100 bin hektarlık bir alanda üretimi yapılan susamın üretim alanı, sulu koşullarda alternatif ürünlerle rekabet edememesi nedeniyle sürekli gerilemektedir. 2000 yılı itibariyle yaklaşık 51 bin hektarlık alanda üretimi yapılmaktadır. Susamın gerek pahalı bir ürün olması ve gerekse sabun, ilaç ve kozmetik sanayiinin

hammadesi olması bitkisel yağ sanayiinde hammadde olarak kullanımını son derece azaltmıştır.

Ülkemizde Aydın, Muğla, Adana, Antalya, Hatay,İçel, Kahramanmaraş ve Osmaniye illerinde yaklaşık 30 bin hektarlık bir alanda yer fıstığı yetiştirilmektedir. Yer fıstığı % 45-55 oranındaki yağ oranıyla en fazla yağ içeren yağlı tohumlulardan biridir. Ancak yıllık üretiminin 60-80 bin ton arasında değişmesi, yüksek fiyatlı bir ürün olması ve üretiminin tamamının iç ve dış piyasalarda çerezlik olarak tüketilmesi nedeniyle bitkisel yağ sanayiinde hammadde olarak kullanımı çok sınırlıdır. Ancak yerfıstığının Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önemli bir üretim potansiyeli bulunmaktadır. Adı geçen bölgelerde ikinci ürün olarak yetiştirilmesi halinde üretimi önemli derecede arttırılabilir. Ancak fiyatı yüksek bir ürün olması nedeniyle bitkisel yağ sanayiinde şimdilik hammadde olarak düşünülmemektedir.

Ülkemizde 2000 yılı itibariyle yaklaşık 100 ha'lık bir alanda kolza yetiştiriciliği yapılmıştır. Ülkemizde tahıl yetiştirilen her bölgede yazlık ve kışlık olarak yetiştirilebilir. Kolza, 1980'lerin başına kadar Trakya Bölümü'nde yetiştirilirken son yıllarda Çukurova'da yetiştirilmektedir. Kolza; Marmara, İç Anadolu Bölgesi ile geçit iklimi bölgelerinde kışlık olarak yetiştirilebilecek ve münavebeye girebilecek bir üründür. Özellikle İç Anadolu Bölgesi ve GAP bölgesinde nadas alanlarında kışlık kolza yetiştirilmesi halinde yağlı tohum üretimimize önemli bir katkı sağlayabilir.

Ülkemizde bitkisel yağ sanayiinde kullanılan hammaddelerin (Ayçiçeği, çığit ve soya) yıllık üretimi 1.7 milyon ton ile 2.2 milyon ton arasında değişmektedir. Yıllık yağlı tohum ithalatı ise 140-180 bin ton arasında değiştiğine göre yağlı tohum ihtiyacımız 2.4 milyon ton düzeyindedir. Ancak yağlı tohum üretimimizde yıldan yıla yaşanan reelte farklılıkları temelde bir çok nedene dayanmaktadır. Bunlar arasında; ürün planlamasının olmaması, yağlı tohumların birim alandaki getirisinin diğer ürünlere göre düşük olması ve yetiştirildikleri bölgelerde alternatif ürünlerle rekabet edememeleri, yağlı tohum üretim maliyetlerinin dünya ortalamalarının üzerinde olması ve dünya ham yağ fiyatlarının Türkiye

pazarına göre düşük olması sayılabilir. Ayrıca ülkemizde yağlı tohumlara ilişkin tarım politikalarında gözlenen değişkenlik sektörün üretim rekoltesini yıldan yıla farklılaştırmaktadır. Bu da yılda altı milyon ton yağlı tohum işleme kapasitesine sahip olan bitkisel yağ sektöründe hammadde sorunu yaratmakta ve kapasite kullanım oranının % 50'lere kadar gerilemesine yol açmaktadır. Dolayısıyla yağlı tohum ithalatı zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bugün ülkemizin yağlı tohum ya da bunların ham yağları ithalatına yıllık yaklaşık 600 milyon dolar ödeme yaptığını görmekteyiz.

3. Sektörde Mevcut Durum ve Üretim

Gıda sanayi üretimi (üretim değeri bakımından) içerisinde % 7'lik bir paya sahip olan bitkisel yağ ve mamulleri sanayi, en fazla üretim dalgalanmaları gösteren alt sektörlerden biridir. Çünkü hammadde temininde yaşanan problemler ve hammadde bakımından dışa bağımlılık sözü edilen tabloyu ortaya çıkarmaktadır. Bitkisel yağ sanayi kapsamında üretimi en fazla olan yağlar bitkisel ham yağlar, margarin yağlar ve sıvı rafine yağlardır. Türkiye'nin 2002 yılı itibariyle toplam ham, rafine ve margarin yağ üretimi 2.1 milyon tondur. Söz konusu üretiminin % 38'i bitkisel ham yağlar, % 34.6'sı sıvı rafine yağlar ve % 27.4'ünü de margarin yağlar teşkil etmektedir (tablo 2). Ancak tüketime konu olan yağlar sıvı rafine yağlar ile margarinlerdir.

Ülkemizde margarin üreten ve pazarlayan sekiz, likit yağ üreten ve pazarlayan toplam 120 civarında firma bulunmaktadır. Kişi başına yıllık 16-17 kg. bitkisel yağın tüketildiği ülkemizde, bitkisel yağ pazarı toplam itibariyle 1.2-1.3 milyon ton arasında değişmektedir. Türkiye'de tüketilen yağın % 90'ı bitkisel yağ iken, % 10'u hayvansal yağlardan oluşmaktadır. Ülkemizde 2002 yılında üretilen 771 bin ton bitkisel ham yağın % 48.3'si pamuk yağı, % 46.8'si ayçiçeği yağı, % 3.1'i mısır yağı ve % 1.8'i soya yağıdır. Bununla birlikte anılan yılda 702 bin ton sıvı rafine ve 555 bin ton margarin yağ üretilmiştir. Buna karşılık aynı yılda 736 bin ton sıvı yağ ve 423 bin ton margarin yağ tüketilmiştir. Bu durumda üretim tüketimi karşılıyorsa da sektör hammaddesi ithal edilerek sağlanmaktadır.

Son olarak 1998 yıllık imalat sanayi istatistiklerine göre sektörü içe dönük özellikleri itibariyle değerlendirecek olursak (tablo 3);

Tablo 3: 1998 Yıllık İmalat Sanayi İstatistiklerine Göre Ülkemizde Bitkisel Yağ Sanayinin Karakteristikleri (10+ İşçi)

İşçi Sayısı	İşyeri Sayısı	Kamu	Özel	Çalışanların Yıllık Ortalaması	Çevirici Güç 'BG-HP	Katma Değer '000.000 TL
10-24	37	-	37	595	12.885	3.046.546
25-49	40	1	39	1.392	26.901	10.760.078
50-99	15	-	15	1.110	12.944	9.301.828
100-199	19	1	18	2.771	41.068	30.041.963
200-499	7	-	7	1.971	27.670	32.656.035
500-999	4	-	4	2.488	13.105	83.063.211
Toplam	122	2	120	10.327	252.623	168.869.661

Kaynak: DİE, 2001:212-223

1998 yıllık imalat sanayi istatistiklerine göre, ülkemizde bitkisel yağ sanayiinde 122 işletme faaliyet göstermekte olup bunlardan ikisi kamu sektörüne ve geri kalan 120'si de özel sektöre aittir. Sektördeki işletmelerin % 75'i 10-24, 25-49 ve 50-99 işçi aralığında faaliyet göstermektedir. Ancak en fazla istihdam sağlayan işletmeler 100+ işçi çalıştıran işletmelerdir. Sözü edilen işletmelerin toplam istihdamın % 70'ni teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda söz konusu işletmeler sektörde yaratılan katma değer % 86.3'nü meydana getirmektedir. Sonuç olarak orta ve büyük ölçekli işletmelerin sektör istihdamı ve katma değerindeki önemli bir yeri vardır.

4. Sektörde Dış Ticaret

Ülkemizde bitkisel yağ sanayiinde üretim, hammadde yetersizliği nedeniyle hammadde ithalatına dayalı olarak sürdürülmektedir. Ancak sektörde ham ve rafine yağlar ile margarin sanayi ihracatı 1998 yılından başlayarak gerilemeye başlamıştır. Tablo 4'de görüldüğü üzere, bitkisel yağ sanayi ürünleri içerisinde en fazla ihracata konu olan ürünler, sıvı rafine yağlar ile margarinlerdir. Bitkisel ham yağlar ihracatı ise çok azdır.

Sektörde hammadde ithalatı dalgalı bir seyir göstermektedir. Bununla birlikte ülkemizde bitkisel yağ sanayininin hammadde ihtiyacını karşılayacak yağlı tohumların yeterince üretilmemesi beraberinde ithalatı zorunlu kılmaktadır. Tablo 5'e dikkat edilirse, bitkisel ham yağ ithalatı zaman zaman azalsa da 550-700 bin ton arasında değişmektedir. 1999'da

581.6 bin ton olan ithalat, 2001 yılında 687 bin ton ve 2002 yılında 587 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4: *Türkiye Bitkisel Yağ İhracatı (bin ton)*

İhraç Edilen Ürünler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Prina Yağı	6.7	3.6	8.3	1.2	5.3	1.5	5.3	7.8
Bitkisel Ham Yağlar	2.3	6.6	30.1	35.5	16.8	3.3	3.0	3.1
Sıvı Rafine Yağlar	169.0	125.3	163.5	138.7	75.3	88.3	31.0	56.0
Margarin	141.9	131.6	146.9	117.3	90.8	73.9	95.0	111.8
Yağlı Tohum Küspeleri	15.0	33.5	26.0	16.7	11.4	13.0	14.3	18.0

*Kaynak:*DPT Verilerinden Derlenmiştir.

Tablo 5: *Türkiye Bitkisel Yağ İthalatı (bin ton)*

İthal Edilen Ürünler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bitkisel Ham Yağlar	794	652.6	786.4	595.4	581.6	633.0	687	587
Margarin	-	0.1	3.5	2.9	0.2	0.3	0.3	0.2
Yağlı Tohum Küspeleri	320	373.2	417.7	422.3	662.1	845.3	790.3	825.9

*Kaynak:*DPT Verilerinden Derlenmiştir.

İthal edilen ham yağları yağlı tohumlu bitkilere göre değerlendirirsek, en fazla ithal edilen ham yağ, palm yağıdır. Palm yağını ayçiçeği yağı ve soya yağı izlemektedir. Buna karşılık yağlı tohum ithalatında ilk sırada soya fasulyesi yer alırken, ikinci sırada ayçiçeği ve üçüncü sırada pamuk çiğidi yer almaktadır. Ülkemizin 2001 yılında toplam tohum ithalatı 709 bin ton iken, 2002 yılında 880 bin tondur. Türkiye bitkisel yağ ihracatını Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Rusya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine gerçekleştirmektedir. İthalatı ise Akdeniz ülkelerinden yapmaktayız.

O halde ülkemizde bitkisel yağ sanayi hammadde ihtiyacının karşılanması için ayçiçeği yanında diğer alternatif yağlı tohumlarında yetiştirilmesi gerekmektedir. Özellikle İç Anadolu'da aspir, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ikinci ürün olarak kolza ve soya yetiştiriciliği yapılabilir.

5. Sektörde Yaşanan Sorunlar

5.1. Hammadde ve Kalite Sorunu:

Bugün bitkisel yağ sanayiinin en önemli sorunlarından başında hammadde sorunu gelmektedir. Sektörde iç piyasadan yeterince hammadde temin elde edilememesinden kaynaklanan bir hammadde sorunu yaşanmaktadır. Bu da beraberinde kapasite kullanım oranlarının % 50'lere

kadar gerilemesine neden olmaktadır. Ülkemizde alternatif yağlı tohumlu bitkilere yönelim çok yetersiz olduğu gibi, ayçiçeği ve çığit ağırlıklı bir üretim anlayışı da sektörde hammadde sorununu çözmeye yetmemektedir. Bununla birlikte, yaygın üretilen yağlı tohumlu bitkilerin de birim alanda alternatif ürünlere göre daha az getirisinin bulunması söz konusu yağlı tohumlu bitkilerin ekim alanlarının gerilemesine neden olmaktadır. Böylece bitkisel yağ sanayiinin hammadde sorununu çözebilmek ve yağlı tohumlu bitkilerin ekim alanlarının daralmasını önlemek amacıyla yağlı tohumlar destekleme prim sistemine geçilmiş ve bugün bu uygulama devam ettirilmektedir.

Ülkemizde iç piyasadan temin edilen yağlı tohumların içerisinde yabancı maddelerin fazlalığı yanında depolama şartlarının yetersiz olması beraberinde kalite sorunu yaratmaktadır. Bu da yağlı tohumlarda yağ oranının düşmesine ve yağ asitliğinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla modern silolara ihtiyaç bulunmaktadır.

5.2. Dış Ticaret:

Ülkemizde yağlı tohumlu bitkilerin dış ticaretinde benimsenen politikalar sektörü olumsuz yönde etkilemektedir. 1995 yılından itibaren ayçiçeği tohumuna % 28, ayçiçeği ham yağına % 38 oranında gümrük vergisi uygulanırken, diğer yağlı tohumlara % 0 ve onların ham yağlarına % 12 gümrük vergisi getirilmiştir. Söz konusu oranlar zaman içerisinde değişse de bugün gümrük oranları ayçiçeği hariç diğer yağlı tohumlarda % 0 ve onların ham yağlarında % 12 olarak uygulanmaktadır. Böylece ayçiçeğine nazaran diğer yağlı tohumlar ya da onların ham yağları yaygın olarak ithal edilmektedir. Bu durum yakın bir geçmişte bitkisel yağ üretimin de % 80 civarında ağırlığı olan ayçiçeğinin payının % 46'lara kadar gerilemesine neden olduğunu görmekteyiz. Çünkü diğer yağlı tohumların ya da ham yağlarının ithali ayçiçeği yetiştiricisini olumsuz yönde etkilemektedir. Buna bağlı olarak da ekim alanları giderek daralmaktadır.

5.3. Kapasite Kullanım Oranı:

Ülkemizde bitkisel yağ sanayiinde yağlı tohum kırma kapasitesi altı milyon ton iken, ham yağ işleme kapasitesi üç milyon tondur. Ülkemizde

gerek iç piyasadan sağlanan yağlı tohumlardan elde edilen ham yağlarla ve gerekse ithal ham yağlarla ham yağ işleme kapasitemizin yaklaşık % 50'si kullanılabilir. Dolayısıyla sektörde bir atıl kapasite sorunu bulunmaktadır. Sorunun çözümü ancak hammadde üretiminin artırılması ve finansman kaynaklarının genişletilmesiyle sağlanabilir.

5.4. Dolumculuk:

Ülkemizde bir çok firma dökme yağ satışı yapmaktadır. Bununla birlikte asititesi fazla stoklanmış kalitesiz yağlar dolumculara satılmaktadır. Dolumcular da söz konusu standardı bulunmayan yağları ilkel koşullarda ambalajlayarak düşük fiyatlarla piyasaya sürmektedirler. Halk sağlığını tehdit eden söz konusu yaklaşımın önüne geçilebilmesi için öncelikle firmaların dökme yağ satışı yapmaması ve ambalajsız ürün satmaması gerekmektedir. Ayrıca piyasada haksız rekabet yaratan ve gıda kodeksine aykırı satış yapan dolumcular da ilgili yasalar şemsiyesi altına alınmalıdır.

5.5. Depolama:

Ülkemizde üretilen ayçiçeği tohumu yeterince temizlenmeden modern silolarda depolanmamaktadır. Modern koşullarda depolanmayan tohumlar hızla bozulmakta ve asitliği artmaktadır. Söz konusu tohumlardan elde edilen yağların kalitesi düşük ve değeri azdır. Dolayısıyla ayçiçeği alımlarının fazla olduğu Trakya'daki merkezlerde yüksek kapasiteli çelik silolara ihtiyaç bulunmaktadır.

Sektörde, yukarıda ana başlıklar halinde sıralanan sorunların yanında ülkemizdeki genel ekonomik koşullardan kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında yüksek enflasyon ve faiz oranlarından kaynaklanan finansman sorunları gelmektedir. Bununla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelerde, işletme sermayesi erimesi ve kredi temini sorunları yaşanmaktadır. Ayrıca yağlı tohum ithalatında limanlarda yaşanan bürokratik sorunlar sektörde yaşanan sorunlar arasındadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de tüketilen yağın % 90'ı bitkisel yağlar iken, % 10'u hayvansal yağlardır. Ülkemizde bitkisel yağ sanayiinin yıllık sıvı rafine yağ üretimi 550-600 bin ton iken, margarin yağ üretimi 400-420 bin ton arasında

değişmektedir. Buna karşılık yıllık bitkisel yağ tüketim düzeyimiz 1.2-1.3 milyon ton arasında değişmektedir. Dolayısıyla aradaki açık ithalatla karşılanmaktadır. Ancak bitkisel yağ sanayiimizin yağlı tohum ve ham yağ işleme kapasitesinin tam manasıyla kullanıma açılması halinde dışarıya bağımlılık azalacağı gibi ihracat olanakları da giderek büyüyecektir. İşte Türk bitkisel yağ sanayiinin sözü edilen düzeye erişebilmesi adına alınması gerekli tedbirler şunlardır:

1. Ülkemizde yağlı tohumlar üretiminde istikrarın sağlanabilmesi adına “*Destekleme Prim Sistemi*”nde sürekliliğin sağlanması gerekmektedir. Söz konusu uygulama sektörde hammadde sorununun çözümüne önemli bir katkı sağlayacaktır.

2. Alternatif ürün projelerinde ayçiçeği, soya, aspir ve kanola gibi ürünlere ağırlık verilmeli, çiftçilere, ekim alanları daraltılan ürünlere alternatif ürünler olarak yağlı tohumlar önerilmeli ve cazip kılınmalıdır.

3. Yağlı tohum hasat dönemlerinde yağlı tohum ya da bunların ham yağlarının ithaline kısıtlama getirilerek üretici haksız rekabete karşı korunmalıdır.

4. GAP Projesinin tam manasıyla hayata geçirilmesiyle 1.8 milyon hektarlık bir alan sulu tarıma açılacaktır. Üretim planlaması yapılarak, sulu tarıma açılacak alanların % 10'nun yağlı tohumlu bitkilere ayrılması halinde sektörün hammadde sorunu önemli derecede çözülecektir.

5. Ayçiçeği fiyatlarının buğday fiyatları üzerinde bulunması halinde ayçiçeği ekim alanları daralmayacak, çiftçinin ayçiçeği tercihi devam edecektir.

6. Ham yağ yerine yağlı tohum işleyen işletmeler teşviklerle desteklenmelidir. Böylece yağlı tohum üreticileri desteklendiği gibi, yağlı tohum ithalatı beraberinde yem sanayiine büyük katkı sağlayacaktır.

7. Ayçiçeği yağına soya, palm ve kolza yağı karıştırılarak piyasaya ayçiçeği yağı adı altında sürülmesi engellenmelidir.

8. Ayçiçeği dışındaki yağlı tohumlara uygulanan gümrük vergilerinin ayçiçeği yetiştiricileri ve yağ sanayicilerini olumsuz yönde etkilemesinin önüne geçilmelidir.

9. Ülkemizde bitkisel yağ sanayiinde üretim kapasitesi tüketim taleplerinin çok üzerinde bulunmaktadır. Buna rağmen yeni tesislerin işletmeye açılması teşvik edilmekte ve atıl kapasite giderek büyümektedir. Sektör, yeterli ve kaliteli hammadde sorununu çözemediği ve dış pazarlara açılmadığı takdirde atıl kapasite bir nevi ölü yatırım niteliği taşıyacak ve bölgesel ölçekte üretim yapan tesislerin sezonluk üretim yapmaları devam edecektir.

10. Ülkemizde destekleme alımı yapan Trakya Birlik, ayçiçeği rekoltesinin % 70'ni satın alıp stoklamaktadır. Sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelerin Trakya Birlikten yeterince tohum ya da ham ayçiçeği yağını alamamaları; hammaddelerini, yardımcı maddelerini ve işletme malzemelerini değiştirmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Bu da özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin işletme sermayeleriyle çözebilecekleri bir sorun niteliği taşımamaktadır.

KAYNAKÇA

- DİE, 2000, Tarımsal Yapı, Üretim, Fiyat ,Değer, DİE Yay. No:2614 (2002), Ankara
- DİE, 2001a, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri-1998, DİE Yay.No:2462, Ankara
- DİE, 2001b, Türkiye İstatistik Yıllığı-2001", DİE Yay. No: 2690 (2002), Ankara
- Doğanay, H.,1989, Türkiye Ekonomik Coğrafyası (III. Fasikül), Atatürk Üniv.,Fen-Edeb. Fak. Yay. No:99, Erzurum
- İstanbul Ticaret Odası, 1991, İhracata Yönelik Gıda Sanayi ve Rekabet Gücünün Artırılması, İTO Yay., No:1991-24, İstanbul
- Soyer, M.,1987, Türkiye'de Bitkisel Yağ Üretimi Sorunları ve Sanayici İle İlişkiler, Bitkisel Yağ Semp., Bitkisel Yağ San. Dern. Yay. No:1 Tekirdağ
- Tarım ve Köy İşleri Bak.,1994, Ülkesel Ayçiçeği Araştırma Projesi Genel Değ.Rap., TKİB., Ankara

- Tuğlular,T.,1987, Türkiye’de Bitkisel Yağ ve Margarin Sanayiinin Sorunları, Bitkisel Yağ Semp., Bitkisel Yağ San. Dern. Yay. No:1 Tekirdağ
- Tuğlular,T.,1999, Bitkisel Ham Yağ İthalatı Büyüyor, TOBB Ekonomik Forum Derg., Yıl:6, Sayı:1 15 Ocak 1999, Ankara
- Yaşar, O.,2000, Türkiye Ayçiçeği Üretiminde Trakya’nın Yeri; Bitkisel Yağ Üretimine Katkıları ve Bitkisel Yağ Sanayiinde Hammadde Sorunları, 28. Coğrafya Meslek Haftası, Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Trakya Sempozyumu (10-12 Haziran1998,),Edirne
- Yaşar, O.,2003a, Sanayi Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayiler, Çantay Kitabevi Yay., Melisa Matb., İstanbul
- Yaşar, O.,2003b, Çanakkale İli’nde Tarıma Dayalı Sanayiler, Çantay Kitabevi , Melisa Matbaacılık, İstanbul

ⁱⁱ Türk bitkisel yağ sanayiine yabancı sermayenin ilgisi hemen her dönemde devam etmiştir. Bugün sektörde yabancı firmalar olarak Ünilever, Henkel, Marsa Kraft Jacobs Suchard-Sabancı, Henkel ve Soros İvestment Capital faaliyet göstermektedir.

Türk Bitkisel Yağ Sanayii ve Sorunları
